

LJUBODRAG SAVIĆ¹

E-mail: ljubodrag.savic@ekof.bg.ac.rs

STEFAN ĐERASIMOVIĆ²

E-mail: stefan.djerasimovic@erstebank.rs

PROIZVODNI POTENCIJALI I OSTVARENJA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE SRBIJE TOKOM DRUGOG TALASA TRANZICIJE

PRODUCTION POTENTIALS AND ACHIEVEMENTS OF SERBIAN MANUFACTURING INDUSTRY DURING THE SECOND WAVE OF TRANSITION

JEL KLASIFIKACIJA: L60, P27, P31, 014, E22

APSTRAKT:

U ovom radu analiziraju se proizvodni potencijali prerađivačke industrije Srbije na početku drugog talasa tranzicije kako bi se dao odgovor na pitanje da li su nezadovoljavajući rezultati oporavka proizvodnje tokom tranzicionog perioda mogli biti izbegnuti. U tom

1 Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu

2 Erste Bank a.d. Novi Sad

cilju dat je pregled vrednosti industrijskih kapaciteta i njihove iskorišćenosti na početku tranzicionog perioda, razmotreni su potencijali koje Srbija poseduje i koje može iskoristiti za rast proizvodnje i analizirani su rezultati poslovanja privatizovanih industrijskih preduzeća u periodu 2002-2012. Usled neadekvatnog modela privatizacije i neodgovarajuće ekonomske politike, nivo prerađivačke industrije Srbije još uvek se nalazi ispod 50% nivoa ostvarenog 1989. godine. U prerađivačkoj industriji i dalje dominiraju nedovoljno oporavljena bivša društvena preduzeća.

KLJUČNE REČI:**PRERAĐIVAČKA INDUSTRIJA, TRANZICIJA, PROIZVODNI POTENCIJALI, PRIVATIZACIJA****ABSTRACT:**

This paper analyzes production potentials of Serbian manufacturing industry at beginning of second wave of transition in order to give an answer to the question about possibility of avoiding unsatisfactory results of production recovery during transition period. For that cause, we provided an overview of industrial capacities value and its utilization at beginning of transition period, considered potentials which Serbia has and which can use for production growth, and we analyzed business results of privatized industrial enterprises in the period 2002-2012. Due to inadequate privatization model and inappropriate economic policy, Serbian manufacturing industry level is still below 50% of level achieved in 1989. Manufacturing industry is still dominated by insufficiently recovered former socially-owned enterprises.

KEYWORDS:**MANUFACTURING INDUSTRY, TRANSITION, PRODUCTION POTENTIALS, PRIVATIZATION**

1. UVOD

Tokom drugog talasa tranzicije (u periodu od 2001. do 2018. godine, gde je baza 2000) ostvarena je prosečna godišnja stopa rasta BDP-a Srbije od 3,4%. Međutim, u istom periodu prosečna stopa rasta ukupne industrijske proizvodnje iznosila je svega 1%, dok je prosečan rast prerađivačke industrije iznosio 1,1%.³ U navedenom periodu BDP Srbije je kumulativno uvećan za 81,6%, za razliku od kumulativnog rasta ukupne industrije i prerađivačke industrije od 20,4% i 21% respektivno.⁴ Pri tome, navedeni kumulativni rast industrije ostvaren je zahvaljujući značajnom povećanju proizvodnje u kraćem periodu 2015-2018, budući da je minimum industrijske proizvodnje dostignut 2014. godine, kada je nivo prerađivačke industrije bio za 0,3% niži u odnosu na nivo iz daleke 2000. godine, dok je ukupna industrijska proizvodnja 2014. godine bila viša samo za 1,3% u odnosu na 2000.⁵ BDP Srbije tokom drugog talasa tranzicije rastao je po više nego tri puta većoj stopi od industrije i očigledno je da je industrijska proizvodnja prošla kroz veoma težak tranzicioni period stagnacije. Ako imamo u vidu nisku startnu osnovu srpske industrije u 2000. godini usled ogromnog pada proizvodnje tokom devedesetih godina prošlog veka, opravdano možemo postaviti pitanje da li su mogli i morali biti ostvareni drugačiji razvojni rezultati.

Najveći doprinos rastu BDP-a nakon 2000. dali su sektor usluga i građevinarstvo. U isto vreme, industrijska proizvodnja je stagnirala, odnosno ostvarivala je minimalan rast, a u nekoliko godina tokom posmatranog perioda beležila je i pad proizvodnje (i pre izbijanja svetske ekonomske krize 2008. godine, prerađivačka industrija je tokom četiri tranzicione godine ostvarila negativnu stopu rasta). Ovakvom razvoju privrede u ogromnoj meri je doprinela i ekonomska politika vođena nakon 2000. godine, koja se ogledala u brzom i preteranom liberalizaciji uvoza, sprovedenoj na osnovama Vašingtonskog konsenzusa u uslovima velike iscrpljenosti industrijskih preduzeća, pogođenih čitavim nizom negativnih događaja tokom devedesetih godina 20. veka (građanski ratovi i raspad SFRJ, sankcije UN, hiperinflacija i bombardovanje od strane NATO). Industrijska preduzeća su, i pored navedenih problema, bez ikakve podrške države ostavljena na milost i nemilost nemerljivo jačoj stranoj konkurenciji u vidu multinacionalnih stranih kompanija. Smatralo se da je privatizacija magični lek za sve probleme srpske industrije i da je dovoljno što pre prodati što veći broj preduzeća, koja će po automatizmu u privatnoj svojini početi da beleže bolje poslovne rezultate. Kreatori ekonomske politike naglasak su stavili samo na makroekonomskoj stabilnosti, bez obzira na posledice po proizvodni sektor privrede i izvoz. Stoga je, zarad stvaranja privida makroekonomske stabilnosti i zdrave privrede, oličene u jakom i stabilnom dinaru, neprestano sprovedena politika realno precenjenog dinara, a što je imalo izrazito negativan uticaj na izvoz industrijskih preduzeća, u isto vreme podstičući brz rast uslužnog sektora zasnovanog na uvozu.

Rast privrede, koji nije ostvaren zahvaljujući dinamičnom rastu industrijske proizvodnje, već je bio zasnovan na potrošnji, uvozu i zaduživanju, bio je kratkog veka i doveo je do prerane i prevelike terciarizacije srpske privrede. Nagomilani strukturni problemi ogoljeni su izbijanjem svetske ekonomske krize 2008, kada započinje nagli rast javnog i spoljnog

3 Proračun autora na osnovu: www.stat.gov.rs

4 Ibidem

5 Ibidem

duga, dolazi do pada BDP-a usled smanjenja priliva stranog kapitala u Srbiju, dok veliki pad beleže industrijska proizvodnja, zaposlenost, investicije itd.

S obzirom na dugoročnu neodrživost „modela“ privrednog rasta i razvoja zasnovanog na sektoru usluga, a ne na industrijskoj proizvodnji i izvozu, potrebno je da kritički sagledamo rezultate tranzicionog procesa nakon 2000. godine i da damo odgovor na pitanje da li su bila moguća drugačija razvojna ostvarenja industrije Srbije. Imajući u vidu da prerađivačka industrija čini blizu četiri petine ukupne industrijske proizvodnje, kao i to da u ukupnom robnom izvozu Srbije učestvuje sa više od 90%, u ovom radu daćemo prikaz proizvodnih potencijala prerađivačke industrije Srbije, njenih novijih proizvodnih kretanja, kao i rezultata poslovanja industrijskih preduzeća privatizovanih po Zakonu o privatizaciji iz 2001, u okviru perioda 2002-2012, analizom podataka Agencije za privredne registre (APR) o svim preduzećima koja su podnela finansijske izveštaje. U analizu nećemo uključiti preduzeća koja su privatizovana nakon 2012. godine, budući da vremenska serija podataka nije dovoljna da bi se izvukli adekvatni zaključci o njihovom poslovanju nakon privatizacije.

2. PROIZVODNI POTENCIJALI PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE SRBIJE 1988-2019.

Ostvareni rezultati prerađivačke industrije Srbije nakon 2000. godine mogu se oceniti kao izrazito skromni i nezadovoljavajući, budući da je do 2014. proizvodnja stagnirala, a tek od 2015. počinje osetno da raste. U prilog ovoj tezi možemo navesti i podatak da je industrija Srbije 2012. bila na nivou od svega 38,4% njenog nivoa iz 1989. godine.⁶ Očekivanja tokom drugog talasa tranzicije bila su daleko veća i postavlja se pitanje da li su proizvodni potencijali prerađivačke industrije mogli da budu osnova za mnogo bolje rezultate u odnosu na ostvarene.

Poslednja globalna kriza podsetila nas je da je kapitalizam nestabilan ekonomski sistem i da je tu karakteristiku ispoljavao od samih početaka svog razvoja. Uporedo sa oscilacijama privredne aktivnosti, kapitalizam se takođe menjao, rezultirajući u različitim varijetetima – sa većom ili manjom intervencijom države, značajnijom ili manje značajnom regulacijom, sa vlasništvom nad nekim privrednim subjektima itd.⁷ Izbijanje svetske ekonomske krize 2008. pokazalo je da se postojanje aktivne industrijske politike više ne dovodi u pitanje, već je glavno pitanje na koji način je treba sprovesti. U tom kontekstu, neophodno je da industrijska politika omogući dinamičan razvoj i podršku kompetencijama nacionalnih firmi, dok je u isto vreme neophodno postojanje razvojne banke koja bi omogućila dugoročno finansiranje i koja bi imala strateški značaj za industrijski sektor.⁸

Prilikom razmatranja pitanja razvojnih ostvarenja srpske industrije možemo navesti i primer Bosne i Hercegovine koja je, i pored ogromnih direktnih ratnih razaranja tokom devedesetih godina prošlog veka, u periodu 2001-2007. ostvarila izrazito visoku prosečnu

6 Šojić (2013), str. 210.

7 Prašćević (2017), str. 12.

8 Savić i Lutovac (2018), str. 23.

godišnju stopu rasta industrije od 8,8%, dok je u istom periodu prosečna stopa rasta srpske industrije iznosila samo 2,1%.⁹ U radovima nekih autora navodi se da je potencijalni BDP Srbije u 2000. godini smanjen za približno 40% u odnosu na 1989. Tokom poslednje decenije prošlog veka usled ratova i sankcija UN došlo je do dezinvestiranja, što je za posledicu imalo realno smanjenje vrednosti osnovnih sredstava i smanjenje potencijalnog BDP-a za oko 40%, u skladu sa procentom procenjenog obezvređenja osnovnih sredstava u periodu 1989-2000.¹⁰

Međutim, ako bi nakon 2000. godine stvarni nivo industrijske proizvodnje bio približan ili malo ispod potencijalnog nivoa, bilo bi očekivano da je iskorišćenost industrijskih kapaciteta relativno visoka, budući da je nakon ogromnog pada proizvodnje tokom devedesetih godina došlo i do postepenog pada vrednosti proizvodnih kapaciteta, što znači da bi se stvarni, smanjeni nivo proizvodnje približio maksimalnom (potencijalnom) nivou kapaciteta, jer su oni u međuvremenu smanjeni. Sa druge strane, podaci APR za 2002. godinu pokazuju da su preduzeća prerađivačke industrije ostvarila samo 0,99 jedinica poslovnih prihoda po jedinici stalne imovine.¹¹ To znači da je prosečni koeficijent efikasnosti osnovnih sredstava (broj jedinica društvenog proizvoda po jedinici osnovnih sredstava) u 2002. godini iznosio 0,381, imajući u vidu da su, na osnovu podataka Statističkog godišnjaka Srbije 1990. godine (za 1988. godinu) poslovni prihodi prerađivačke industrije bili 2,6 puta veći od društvenog proizvoda,¹² što možemo primeniti i na podatke o prihodima u 2002. godini. Prema tome, prosečni kapitalni koeficijent u 2002. godini iznosio je 2,6. Sa druge strane, u 1988. godini ovaj koeficijent je iznosio znatno manje - 1,6, dok je iste godine prosečni koeficijent efikasnosti osnovnih sredstava bio mnogo viši u odnosu na 2002. godinu i iznosio je 0,625.¹³ Pri tome, iskorišćenost industrijskih kapaciteta 1988. godine iznosila je samo 75%, za razliku od 1980. kada je bila na višem nivou od 80%.¹⁴ Na osnovu navedenih podataka možemo videti da bi u slučaju pune iskorišćenosti industrijskih kapaciteta u 1988. godini prosečni kapitalni koeficijent iznosio svega 1,2, dok bi prosečni koeficijent efikasnosti osnovnih sredstava bio 0,833.

Ako stavimo u odnos maksimalno moguće iznose društvenog proizvoda i poslovnih prihoda po jedinici osnovnih sredstava u 2002. godini sa iznosima ostvarenim iste godine, videćemo da je nivo iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta prerađivačke industrije Srbije 2002. godine iznosio svega 45,6%.¹⁵ U dokumentu *Strategija i politika razvoja industrije Republike Srbije od 2011. do 2020. godine* navodi se da je nivo iskorišćenosti kapaciteta industrije smanjen sa 69% u 1990. godini na samo 48,1% u 2005. godini,¹⁶ što je iznos koji je približan rezultatu do kojeg smo došli.

Relativno niska iskorišćenost kapaciteta prerađivačke industrije Srbije zadržala se do danas. Na Grafikonu 1 dat je prikaz iskorišćenosti kapaciteta prerađivačke industrije odabranih evropskih zemalja i Srbije u prvom kvartalu 2014. i prvom kvartalu 2019. U prvom kvartalu 2014. iskorišćenost kapaciteta je u Srbiji je bila najniža (59,2%), ali je

9 Savić (2010), str. 358.

10 Arsić (2016), str. 37.

11 Đerasimović (2019), str. 355.

12 Ibidem

13 Ibidem

14 Kukić (2017), p. 19

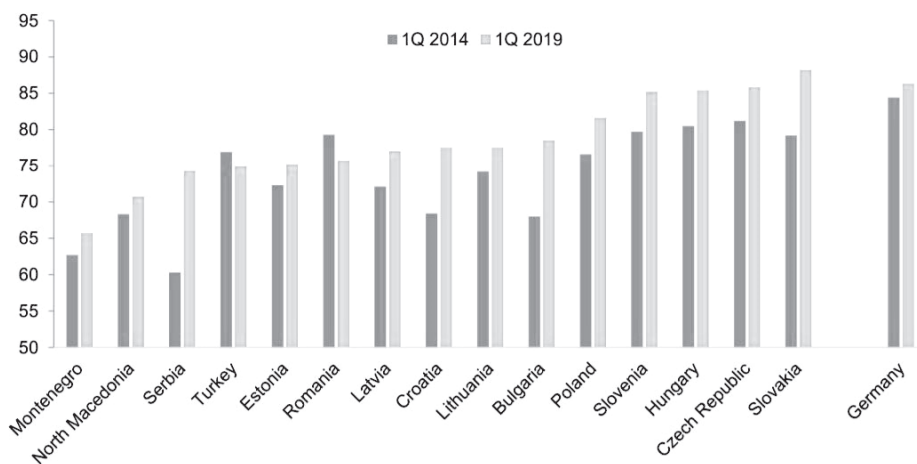
15 Đerasimović (2019), op.cit, str. 356.

16 Ibidem, str. 357.

znatno porasla u prvom kvartalu 2019. (73,2%, mada je to i dalje najniži nivo nakon Severne Makedonije i Crne Gore).¹⁷ Kao pandan tranzicionim zemljama dat je i izdvojeni prikaz ovog pokazatelja u Nemačkoj, koji je bio znatno viši u odnosu na Srbiju u prvom kvartalu 2019. godine (85,7%).¹⁸

GRAFIKON 1. ISKORIŠĆENOST KAPACITETA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE U IZABRANIM EVROPSKIM ZEMLJAMA I SRBIJI (U %)

Capacity utilisation in manufacturing industry, %

Izvor: <https://wiiw.ac.at/>

Nakon dugog tranzicionog stagniranja prerađivačke industrije, pozitivne tendencije se uočavaju počev od 2015. godine. Na kraju 2018. godine u odnosu na baznu 2014. proizvodnja prerađivačke industrije bila je kumulativno viša za 21,4%, što znači da je u tom periodu ostvarena prosečna godišnja stopa rasta od oko 5%.¹⁹ Industrijske grane koje su imale najveći pozitivan efekat na ukupan rezultat prerađivačke industrije su: Proizvodnja osnovnih metala (kumulativni rast 71,5%), Proizvodnja duvanskih proizvoda (rast od 97,8%), Proizvodnja nepomenutih mašina i nepomenute opreme (povećanje od 85%), Proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda (rast od 45,5%), Proizvodnja proizvoda od gume i plastike (povećanje od 43,7%) i Proizvodnja koka i derivata nafte (rast od 27,7%).²⁰ Sa druge strane, prehrambena industrija, koja ima daleko najveće učešće u prerađivačkoj industriji, ostvarila je skroman kumulativni rast od svega 3,1% u periodu 2015-2018,²¹ tj. praktično je stagnirala. Samo četiri grane u navedenom periodu ostvarilo je pad proizvodnje, od čega je najveći (i po ukupnu proizvodnju prerađivačke industrije najuticajniji) pad zabeležila Proizvodnja motornih vozila, prikolica i poluprikolica. Proi-

17 <https://wiiw.ac.at/>

18 Ibidem

19 Proračun autora na osnovu: www.stat.gov.rs

20 Ibidem

21 Ibidem

zvodnja ove grane u 2018. godini bila je niža čak za 23,7% u odnosu na baznu 2014.²² (što je posebno razočaravajuće ako se ima u vidu da je i 2014. godine proizvodnja fabrike Fijat automobili Srbija bila niža u odnosu na rekordnu 2013. godinu).

Sve grane koje su ostvarile dinamičan rast proizvodnje odlikuju se apsolutnom dominacijom bivših društvenih preduzeća (jedinu izuzetak je Proizvodnja nepomenutih mašina i nepomenute opreme, gde dominantno učešće uz privatizovana preduzeća imaju i izvorna privatna preduzeća u stranom vlasništvu). Poređenjem gore navedenih podataka sa podacima o izvršenim investicijama u prerađivačkoj industriji u periodu 2010-2015. možemo videti da je rast proizvodnje u skoro svim najuspešnijim granama ostvaren u najvećoj meri usled rasta iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta, a ne zahvaljujući novim investicijama. Tokom navedenog petogodišnjeg perioda najveće investicije ostvarene su u granama Proizvodnja motornih vozila, Proizvodnja prehrambenih proizvoda, Proizvodnja koka i derivata nafte i Proizvodnja proizvoda od gume i plastike. Sa druge strane, kada su u pitanju najuspešnije grane prerađivačke industrije, investicije su bile glavni pokretač rasta jedino kod Proizvodnje proizvoda od gume i plastike (izgradnja i puštanje u rad novog pogona fabrike automobilskih guma Tigar Tyres iz Pirota) i Proizvodnje koka i derivata nafte.

Da je povećanje iskorišćenosti kapaciteta osnovni izvor rasta proizvodnje možemo videti i na osnovu podataka EUROSTAT-a o stepenu iskorišćenosti kapaciteta prerađivačke industrije Srbije, prema kojima je u 2014. prosečna iskorišćenost kapaciteta iznosila 63,6%, a u 2018. porasla je na 73,8%, odnosno za 16% (10 p.p.)²³ što jasno pokazuje da je kumulativni rast proizvodnje prerađivačke industrije od 21,4% u periodu 2015-2018. najvećim delom ostvaren po osnovu rasta iskorišćenosti kapaciteta. Investicije nisu mogle biti značajan generator rasta proizvodnje, budući da je učešće investicija prerađivačke industrije u BDP-u znatno opalo nakon izbijanja svetske ekonomske krize (sa 5% u 2008. na samo 2,9% u 2014).²⁴ Jedinu izuzetak predstavlja 2012. godina, kada je usled ulaganja Fijata učešće investicija prerađivačke industrije u BDP-u iznosilo 6,5%.²⁵

Na osnovu gore navedenih podataka možemo zaključiti da su investicije u prerađivačkoj industriji relativno niske i nezadovoljavajuće u odnosu na razvojne potrebe. U tom smislu, neophodno je bolje iskoristiti postojeće proizvodne potencijale srpske industrije. Srbija poseduje odličnu sirovinsku bazu za dugoročan dinamičan razvoj pojedinih industrijskih grana (pre svega prehrambene industrije i proizvodnje obojenih metala). Primarna poljoprivredna proizvodnja poseduje znatne potencijale za rast proizvodnje, kako ratarstva, tako i stočarstva, što bi predstavljalo adekvatnu podlogu za dinamičan rast prehrambene industrije orijentisane na izvoz kvalitetne organske hrane. Pored toga, u Srbiji postoji adekvatna brojnost i kvalifikovanost radne snage, što je velika komparativna prednost u slučaju radno intenzivnih grana poput tekstilne industrije. Ne sme se izgubiti iz vida ni vrlo povoljan geografski položaj, naročito kada su u pitanju doradni poslovi tekstilne industrije ili proizvodnja komponenata automobilske industrije.

U narednom periodu povećanje tehnološkog nivoa industrijske proizvodnje mora postati apsolutni prioritet, budući da su rast prerađivačke industrije u proteklim godinama u naj-

22 Ibidem

23 Proračun autora na osnovu <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/teibs070>

24 Mičić i Janković (2017), str. 62.

25 Ibidem

većoj meri generisale tradicionalne industrijske grane niskih i srednjih niskih tehnologija. Srbija raspolaže dovoljnim kadrovskim kapacitetima za transfer savremenih tehnologija, ali je neophodno aktivno učešće države u vidu podsticanja rasta investicija u prerađivačkoj industriji, koje treba da postanu osnovni generator rasta industrijske proizvodnje. Tehnološki intenzivne industrije (proizvodnja mašina i opreme), uz angažovanje visoko kvalifikovane i obrazovane radne snage, treba da postanu glavni segment industrijske strukture Srbije.²⁶ U okviru crne i obojene metalurgije neophodno je podići stepen finalizacije proizvodnje i povećati izvoz viših faza prerade,²⁷ a u slučaju hemijske industrije potrebno je povećati stepen finalizacije i izvoza, imajući u vidu predimenzioniranost kapaciteta u odnosu na domaće potrebe.²⁸ Značajan doprinos mogu dati i neke druge grane koje se prevashodno mogu razvijati za sopstvene potrebe, ali mogu postati i značajni izvoznici, kao što su proizvodnja proizvoda od drveta, nemetala i građevinskog materijala.²⁹

3. REZULTATI POSLOVANJA PREDUZEĆA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE PRIVATIZOVANIH NAKON 2001. GODINE

Preduzeća privatizovana na osnovu Zakona o privatizaciji iz 2001. godine (zajedno sa zavisnim preduzećima), prema podacima APR, u 2002. godini imala su oko 343 hiljade zaposlenih radnika, vrednost stalne imovine od približno 835 milijardi dinara (izraženo u stalnim cenama 2012. godine) i ostvarila su poslovne prihode u iznosu od oko 527 milijardi dinara. U 2012. godini u odnosu na 2002. godinu ovaj skup preduzeća ostvario je oko 82% prihoda, imao je 30% zaposlenih radnika i 51% vrednosti stalne imovine.

Da bismo videli prave razmere neuspešnosti poslovanja privatizovanih preduzeća prerađivačke industrije, navedeni skup možemo podeliti samo po jednom kriterijumu – da li je u 2012. u odnosu na 2002. godinu preduzeće ostvarilo realan rast prihoda ili ne. Preduzeća koja su 2012. godine imala manje prihode u odnosu na 2002. čine veliku većinu privatizovanih preduzeća, budući da su 2002. godine ostvarivala čak 79,1% prihoda, imala 85,4% zaposlenih i 76,7% stalne imovine celog skupa koji je predmet analize. U 2012. navedeni neuspešni podskup preduzeća generisao je svega 45,9% prihoda ostvarenih u 2002. godini, imao je stalnu imovinu u iznosu od 43,4% vrednosti u 2002. i samo 24,2% ili blizu jedne četvrtine broja radnika u 2002. godini.

Ceo skup privatizovanih preduzeća možemo podeliti na tri segmenta: preduzeća privatizovana metodom tendera, metodom aukcije i privatizovana na ostale načine (na tržištu kapitala nakon raskida ugovora, iz stečaja itd). U Tabeli 1 prikazani su poslovni prihodi po navedenim segmentima, kao i po kriterijumu realnog rasta prihoda (uspešni) ili pada (neuspešni) u periodu 2002-2012.

26 Savić (2009), str. 13.

27 Savić (2010), str. 323.

28 Savić (2009), op.cit, str. 14.

29 Ibidem

► **TABELA 1. POSLOVNI PRIHODI PREDUZEĆA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE PRIVATIZOVANIH NAKON 2001. GODINE PREMA METODU PRIVATIZACIJE (U 000 RSD, STALNE CENE 2012)**

SEGMENT PREDUZEĆA	2002.	2008.	2012.	2008/2002.	2012/2002.
Tenderi uspešni	71.810.626	111.267.958	130.371.925	154,95%	181,55%
Aukcije uspešni	21.674.313	56.144.088	75.382.458	259,04%	347,80%
Ostali uspešni	16.752.803	28.131.731	34.729.072	167,92%	207,30%
Ukupno uspešni	110.237.743	195.543.777	240.483.455	177,38%	218,15%
Tenderi neuspešni	82.474.701	74.171.819	46.349.754	89,93%	56,20%
Aukcije neuspešni	63.042.221	90.615.872	37.381.940	143,74%	59,30%
Ostali neuspešni	271.230.388	296.482.720	107.659.573	109,31%	39,69%
Ukupno neuspešni	416.747.310	461.270.411	191.391.267	110,68%	45,93%
UKUPNO	526.985.053	656.814.188	431.874.722	124,64%	81,95%

Izvor: Proračun autora na osnovu podataka APR

Većinu prihoda neuspešnih preduzeća u 2002. godini činila su ostala preduzeća (65,1%), koja su privatizovana u kasnijim fazama privatizacije, nakon dugotrajnih i bolnih procesa restrukturiranja ili stečaja. Pošto su najvećim delom u pitanju bila preduzeća sa ozbiljnim problemima, iz oblasti mašinske, metalne i industrije saobraćajnih sredstava, koja su nekada bila nosioci industrijskog razvoja Srbije, nije nimalo čudno što su prihodi uspešnih preduzeća u kategoriji ostalih preduzeća 2002. u ukupnim prihodima ovog segmenta učestvovali sa svega 5,8%. Situacija je slična i kod aukcijski prodatih preduzeća, gde su uspešna preduzeća u ukupnim prihodima aukcijskih privatizovanih preduzeća 2002. učestvovala sa 25,6%. Jedino u slučaju tenderski privatizovanih preduzeća učešće uspešnih preduzeća u ukupnim prihodima tenderski prodatih privrednih subjekata 2002. je bilo nešto više – 46,5%. Uspešna preduzeća ostvarila su izrazito visoku kumulativnu stopu rasta prihoda u 2012. u odnosu na 2002. godinu, gde prednjače preduzeća prodana putem aukcije, čiji su prihodi u 2012. bili veći skoro tri i po puta u odnosu na 2002.

Kada je u pitanju kretanje broja zaposlenih, pad zaposlenosti se može uočiti i kod uspešnih i kod neuspešnih preduzeća (Tabela 2), ali je kod uspešnih preduzeća smanjenje broja radnika bilo upečatljivo manje. Kod uspešnih aukcijski prodatih preduzeća u 2012. broj radnika iznosio je čak 85,3% broja radnika u 2002. Ceo skup uspešnih preduzeća u 2012. smanjio je broj zaposlenih na 65,5% nivoa iz 2002, u poređenju sa samo 24,2% kod neuspešnih preduzeća. U neuspešnim preduzećima 2002. radilo je 85,4% zaposlenih u svim privatizovanim preduzećima, od čega se 62,8% odnosi na ostala neuspešna preduzeća. Ostala neuspešna preduzeća 2012. su svela broj zaposlenih na svega 20,7% nivoa iz 2002, tako da je ova kategorija preduzeća najviše uticala na ogroman pad zaposlenosti u celom skupu privatizovanih industrijskih preduzeća.

► **TABELA 2. BROJ ZAPOSLENIH PREDUZEĆA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE PRIVATIZOVANIH NAKON 2001. GODINE PREMA METODU PRIVATIZACIJE**

SEGMENT PREDUZEĆA	2002.	2008.	2012.	2008/2002.	2012/2002.
Tenderi uspešni	20.845	11.467	12.970	55,01%	62,22%
Aukcije uspešni	13.565	11.533	11.576	85,02%	85,34%
Ostali uspešni	15.799	8.997	8.317	56,95%	52,64%
Ukupno uspešni	50.208	31.997	32.863	63,73%	65,45%
Tenderi neuspešni	30.201	12.846	8.121	42,54%	26,89%
Aukcije neuspešni	47.021	28.269	17.874	60,12%	38,01%
Ostali neuspešni	215.346	79.905	44.651	37,11%	20,73%
Ukupno neuspešni	292.568	121.020	70.646	41,36%	24,15%
UKUPNO	342.776	153.017	103.509	44,64%	30,20%

Izvor: Proračun autora na osnovu podataka APR

Vrednost stalne imovine je u 2012. u odnosu na 2002. opala i kod uspešnih i kod neuspešnih preduzeća (Tabela 3). U prvoj grupi preduzeća u 2012. je iznosila 75,8% vrednosti iz 2002, a u drugoj kategoriji 43,4%. Jedino kod uspešnih aukcijski prodatih privrednih subjekata u 2012. vrednost stalne imovine bila je veća za 48,9% u odnosu na 2002. U slučaju ostalih neuspešnih preduzeća zabeležen je najveći pad vrednosti stalne imovine u posmatranom periodu – u 2012. vrednost stalne imovine iznosila je samo 32,1% vrednosti u 2002. godini. Ostala neuspešna preduzeća u najvećoj meri su opredelila izrazito loše rezultate ukupnog skupa neuspešnih preduzeća, budući da je vrednost njihove stalne imovine u ukupnoj vrednosti neuspešnih preduzeća 2002. učestvovala sa 74,5%, a u ukupnoj vrednosti svih privatizovanih preduzeća 57,1%.

► **TABELA 3. STALNA IMOVINA PREDUZEĆA PRERAĐIVAČKE INDUSTRIJE PRIVATIZOVANIH NAKON 2001. GODINE PREMA METODU PRIVATIZACIJE (U 000 RSD, STALNE CENE 2012)**

SEGMENT PREDUZEĆA	2002.	2008.	2012.	2008/2002.	2012/2002.
Tenderi uspešni	121.859.681	69.850.711	78.786.675	57,32%	64,65%
Aukcije uspešni	22.895.809	24.977.473	34.086.764	109,09%	148,88%
Ostali uspešni	50.057.427	43.465.479	34.879.719	86,83%	69,68%
Ukupno uspešni	194.812.917	138.293.663	147.753.158	70,99%	75,84%
Tenderi neuspešni	68.229.894	74.678.063	53.524.694	109,45%	78,45%
Aukcije neuspešni	94.909.646	93.491.622	71.523.472	98,51%	75,36%
Ostali neuspešni	476.874.178	273.446.527	152.865.395	57,34%	32,06%
Ukupno neuspešni	640.013.717	441.616.211	277.913.561	69,00%	43,42%
UKUPNO	834.826.635	579.909.874	425.666.719	69,46%	50,99%

Izvor: Proračun autora na osnovu podataka APR

Na osnovu iznetih podataka može se zaključiti da je zapravo većina industrijskih preduzeća (po kriterijumu poslovnih prihoda, broja zaposlenih i vrednosti stalne imovine na početku drugog talasa tranzicije) privatizovana putem stečaja, a ne putem osnovnih

metoda privatizacije – tendera i aukcije. Upravo u okviru procesa stečaja najviše su došli do izražaja špekulativni motivi kupaca preduzeća – brz i lak profit na osnovu preprodaje vredne imovine kupljenih preduzeća, koja je najčešće stečena po višestruko nižoj kupovnoj ceni od knjigovodstvene vrednosti kapitala preduzeća ili njegove imovine. Stoga je kod kategorije ostalih neuspešnih preduzeća vidljivo najveće smanjenje vrednosti stalne imovine u posmatranom periodu, dok se loši rezultati poslovanja privatizovanih industrijskih preduzeća u velikoj meri mogu objasniti dominantnim učešćem prodaje preduzeća iz stečaja ili putem tržišta kapitala, nakon raskida prve privatizacije.

Neefikasnost privatizacije posebno je došla do izražaja kod preduzeća prodatih metodom aukcije. Usled mogućnosti prodaje preduzeća fizičkim licima i prodaje na rate u slučaju industrijskih preduzeća prodatih putem aukcije ostvareni su izrazito loši poslovni rezultati nakon privatizacije. U proseku preduzeća prerađivačke industrije prodana putem aukcije prodavana su po ceni 41,2% nižoj od njihove knjigovodstvene vrednosti.³⁰ Većina aukcijski prodatih preduzeća prerađivačke industrije bila je neuspešna i ova neuspešna preduzeća 2002. učestvovala su sa 74,1% u poslovnim prihodima, 80,4% u stalnoj imovini i 77,1% u broju zaposlenih. Velika većina neuspešnih preduzeća prodana je po ceni nižoj od knjigovodstvene vrednosti. Njihovo učešće u svim neuspešnim preduzećima u 2002. godini je iznosilo 79,4% kod poslovnih prihoda, 91,4% kod stalne imovine i 81,5% kod broja zaposlenih. Dakle, kupovina preduzeća po ceni nižoj od knjigovodstvene predstavljala je veliki podsticaj oportunističkom i štetnom ponašanju novih vlasnika, pa iz skupa ovako prodatih preduzeća potiče i velika većina neuspešnih preduzeća.

Ako posmatramo ceo skup preduzeća privatizovanih po Zakonu o privatizaciji iz 2001, videćemo da je većina neuspešnih preduzeća prodana domaćim fizičkim i pravnim licima, a većina uspešnih prodana stranim kupcima. Samo manji broj privatizovanih preduzeća prodan je stranim kompanijama iz iste delatnosti, koje su mogle da ulože znatna sredstva u modernizaciju i povećanje obima proizvodnje, kao i da obezbede savremena tehnološka rešenja i poboljšaju kvalitet i asortiman proizvoda.

Za razliku od Srbije, u oporavku industrije Češke Republike, Slovačke, Mađarske i Poljske (najuspešnijih tranzicionih zemalja Višegradske grupe) dominantnu ulogu imale su strane direktne investicije (SDI). U periodu 2001-2008. prosečan godišnji neto priliv SDI u Srbiju iznosio je 183 evra po stanovniku, a u Češku Republiku skoro 500 evra.³¹ Uz to, najveći deo priliva u slučaju Srbije odnosio se na investicije u sektoru usluga. Kao posledica velikih SDI krajem devedesetih godina prošlog veka, učešće stranih preduzeća u prihodima prerađivačke industrije Češke Republike povećalo se sa 31,6% u 1998. na 53,3% u 2001, dok je u istom periodu u Slovačkoj ovo učešće poraslo sa 36,2% na 59,3%.³² Navedene promene imale su za posledicu znatno ubrzanje rasta prerađivačke industrije ovih zemalja nakon 2000. godine. Prosečna godišnja stopa rasta BDV prerađivačke industrije u Slovačkoj u periodu 2000-2008. iznosila je čak 11,7% u poređenju sa 4,3% u periodu 1995-2000.³³

30 Nikolić, (2014), str. 94.

31 Gligorić (2013), str. 67.

32 Hunya (2004), p. 15

33 Proračun autora na osnovu <https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD>

4. ZAKLJUČAK

Rast BDP-a Srbije nakon 2000. godine zasnivao se na rastu sektora usluga, dok je industrijska proizvodnja stagnirala. Sa izbijanjem svetske ekonomske krize postalo je jasno da je za rešavanje nagomilanih makroekonomskih problema neophodan dinamičan rast prerađivačke industrije kao najvećeg generatora srpskog izvoza.

Proizvodni kapaciteti prerađivačke industrije do danas su ostali nedovoljno iskorišćeni. Investicije u okviru prerađivačke industrije nakon izbijanja svetske ekonomske krize drastično opadaju, tako da je relativno brz rast proizvodnje nakon 2014. godine ostvaren najviše usled povećanja iskorišćenosti proizvodnih kapaciteta. Trenutni nivo investicija je nedovoljan za potrebe dinamičnog rasta industrijske proizvodnje, pa je neophodno bolje iskoristiti postojeće proizvodne potencijale, naročito u pogledu sirovinске osnove, brojnosti i kvalifikovanosti radne snage, povoljnosti geografskog položaja itd. Podizanje tehnološkog nivoa industrijske proizvodnje mora postati apsolutni prioritet, za šta postoji adekvatna kadrovska osposobljenost, ali je neophodna i aktivnija uloga države.

Velika većina bivših društvenih industrijskih preduzeća poslovala je neuspešno, odnosno ostvarila pad prihoda, vrednosti stalne imovine i zaposlenosti u periodu 2002-2012. Samo manji deo uspešno privatizovanih preduzeća, zajedno sa novim preduzećima privatnog sektora ostvario je rast proizvodnje, pa je zahvaljujući tome na agregatnom nivou zabeležena stagnacija industrije. Uzroke velikog pada proizvodnje većine privatizovanih preduzeća treba tražiti u lošem modelu privatizacije, odnosno prodaji najvećeg broja preduzeća nekompetentnim domaćim kupcima, često sa sumnjivo stečenim kapitalom i izraženim špekulativnim motivom, dok je samo manji broj preduzeća prodat ozbiljnim stranim investitorima iz iste poslovne branše. Za razliku od Srbije, najuspešnije zemlje u tranziciji poput Češke Republike i Slovačke ostvarile su dinamičan rast industrijske proizvodnje zahvaljujući velikom prilivu stranog kapitala i dominantnom prisustvu ozbiljnih stranih investitora u industriji ovih zemalja.

Usled nedostatka podsticaja domaćih preduzetnika za osnivanje novih industrijskih preduzeća i nedovoljnih stranih direktnih investicija (koje su u najvećoj meri usmerene na sektor usluga), prerađivačku industriju u Srbiji i dalje u najvećoj meri čine bivša društvena preduzeća. Preduzeća privatizovana pre 2001. i izvorna privatna preduzeća ostvarila su značajan rast, što je sprečilo veliki pad ukupne prerađivačke industrije, ali izvorni privatni sektor još uvek nije ostvario dovoljno dinamičan rast kako bi se nadoknadila devastacija većine privatizovanih preduzeća. Pošto preduzeća bivšeg društvenog sektora i dalje imaju većinsko učešće u prerađivačkoj industriji, njen rast i oporavak u narednom periodu biće spor i neizvestan, ukoliko se ne preduzmu aktivne i odlučne mere države kako bi došlo do preko potrebnog dinamičnog rasta investicija kao glavnog preduslova za dugoročno održiv visok rast proizvodnje.

LITERATURA

Agencija za privredne registre Republike Srbije

Arsić, M. (2016), „Dugoročne posledice ekonomskog sloma privrede Srbije tokom 90-ih godina 20-og veka”, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 22, str. 23-41.

Derasimović, S. (2019), „Tranzicija prerađivačke industrije Srbije: Raskorak između potencijala i ostvarenih rezultata“, u Prašćević, A. i Jakšić, M. (red.) (2019), *Tranzicija, institucije i društveni razvoj – Doprinosi profesora Božidara Cerovića*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, str. 351-371.

Gligorić, M. (2013), „Nizak priliv stranih direktnih investicija: regionalni problem ili specifičnost Srbije?“, *Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji*, br. 34, str. 65-70.

Hunya, G. (2004), “Manufacturing FDI in New EU Member States – Foreign Penetration and Location Shifts between 1998 and 2002”, , The Vienna Institute for International Economic Studies, Vienna, wiiw Research Reports, No. 311, November 2004

Kukić, L. (2017), “Socialist Growth Revisited: Insights from Yugoslavia”, London School of Economics and Political Science, London, Department of Economic History Working Papers, No. 268, October 2017

Mićić, V. i Janković, N. (2017), „Investicije u prerađivačkoj industriji Srbije“, *Bankarstvo*, Vol. 46, br. 4.

Nikolić, I. (2014), „Privatizacija u Srbiji – prošlost, sadašnjost, budućnost“, u Jovanović-Gavrilović, B. i Žarković-Rakić, J. (red), (2014), *Reforme i razvoj: Stanje, rezultati i početak pregovora Srbije sa EU*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd, str. 89-102.

Prašćević, A. (2017), „Od globalne ekonomske krize do krize globalnog kapitalizma“, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 24, str. 7-21.

Savić, Lj. (2010), *Ekonomika industrije*, Ekonomski fakultet u Beogradu, Beograd

Savić, Lj. (2010), „Izvozno orijentisana industrijalizacija kao osnova novog modela razvoja“, *Ekonomске teme*, God. 48 (2), str. 313-327.

Savić, Lj. (2009), „Srpska industrijalizacija za dvadeset prvi vek” *Industrija*, Vol. 37, iss. 1, Pp. 1 – 17

Savić, Lj. i Lutovac, M. (2018), „Industrijska politika kao pretpostavka dinamičnog i održivog razvoja: primer Brazila”, *Ekonomске ideje i praksa*, br. 30, str. 21-34.

Šojić, M. (2013), „Jačanje domaće proizvodnje i ponude – uslov za izlazak privrede Srbije iz sadašnje recesije i zaduženosti”, *Ekonomске ideje i praksa*, dvobroj 9 i 10, str. 205-219.

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.IND.MANF.KD> [Pristupljeno: 10.03.2020]

<https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-datasets/-/teibs070>
[Pristupljeno: 06.03.2020]

<https://wiiw.ac.at/> [Pristupljeno: 05.03.2020]

www.stat.gov.rs [Pristupljeno: 07.03.2020]
